

УДК 159.923.2(045)

І.Д.БЕХ,
дійсний член НАПН України,
доктор психологічних наук, професор
(м.Київ)

Життя особистості у просторі духовності

Життя групи в атмосфері ціннісного протиріччя

Міжособистісні взаємодії, що виникають у певній соціальній групі, безпосередньо впливають на перебіг життя кожного її члена. Ця залежність властива і малим стихійним, і неконтактним формальним об'єднанням, що відображають загальну структуру суспільства. Слід зважати на те, що інтенсивність впливу цих груп на індивідуальне життя особистості дещо відмінна. Мала неформальна група у цьому плані буде дієвішою. Досі групові процеси ціннісно-сислової гармонізації чи конфронтації простежувалися як на теоретичному, так і на прикладному рівнях лише у контексті формування єдиної суспільно важливої мотиваційної основи функціонування тієї чи іншої групи та її прогресивного розвитку. Тут перевага надавалася категорії ціннісно-орієнтаційної згуртованості та змісту міжкультурних контактів, які виникали під її впливом.

Не заперечуючи продуктивності такого підходу, слід вказати на його пізнавальні обмеження. Видається доцільним з'ясування у цьому зв'язку дійсних мотивів як рушійних спонук першого етапу створення групи, виокремлюючи принаймні дві полярні позиції її членів. Таке кардинальне розмежування чіткіше простежується у групах, ціннісними орієнтаціями яких є: необхідність захисту довкілля, утвердження здорового способу життя чи розгортання волонтерства, реалізації соціальних проєктів тощо. Важливий той фактор, що подібні ціннісно-мотиваційні устремління підтримуються відповідними державними інституціями у формі забезпечення соціального престижу члена таких груп та його потреби у визнанні, і це може стати для деяких членів групи провідним ціннісним аргументом їхнього рішення увійти до складу тієї чи іншої групи.

Членів групи з такою провідною мотивацією кваліфікуватимемо *егоцентристами*. Натомість – членів групи, основна мотивація яких – перелічені ціннісні орієнтири, вважатимемо *соціоцентристами*.

На початку функціонування групи очевидного протиріччя між соціоцентриками та егоцентриками не спостерігається. Останні активно вживаються у позицію соціального престижу, і це їх задовольняє. Їх також влаштовує формальна єдність із соціоцентрично спрямованими членами групи. Адже всі вони, наприклад, волонтери у широкому соціальному сприйнятті. Тут ще відсутня градація членів групи за ціннісними критеріями і показниками. Залежно від того, як члени групи соціоцентричної спрямованості починають проявляти запопадливість, включаючись у практичну суспільно значущу діяльність, виникають перші прояви незадоволення у егоцентристів. Вони роблять висновок, що реальні справи членів групи соціоцентричного спрямування затьмарять їхню самоцінність і значущість. Така ситуація стає для них неприйнятною й через те, що порушується, як вони вважають, їхня морально-психологічна безпека. Тепер члени групи егоцентричного спрямування звертаються до соціоцентристів з висловлюваннями про бажаність безпечного, а не надто напруженого життя, про необхідність отримання різноманітних спільних задовольнень. Коли ж соціоцентристи на такий спосіб життя групи не пристають, члени групи егоцентричного спрямування діють в атмосфері ціннісного протиріччя. Егоцентристи відкрито не сприймають ціннісних прагнень соціоцентристів та вдаються до інсинуацій, образ, а то й спрямовано перешкоджають їхній добродійній діяльності.

У такій ситуації слід формувати громадську думку, яка сягає за межі конфліктної групи. Це дасть змогу дещо нейтралізувати неприємельські потяги членів групи егоцентричного спрямування і змінити їхню ціннісну орієнтацію.

Орієнтири вибору особистістю життєвого шляху

З чим поріднити своє життя? Це запитання постає перед кожною особистістю. При цьому йдеться не лише про вибір професії, а й про те, у яких соціальних відносинах вона перебуватиме, яку спрямованість інтересів, прагнень, спілкування, поведінки пропонуватимуть їй оточуючі. Зазначимо, що знання про характер можливих життєвих ситуацій даються підростаючій особистості у досить обмеженому обсязі, що й призводить до численних внутрішніх і зовнішніх конфліктів, подолати які їй досить важко. Внаслідок цього в особистості можуть виникати стани розчарування власним життям, невдоволеності собою.

Звичайно, передбачити навіть основні життєві колізії особистості досить важко, проте це не означає, що вони не підлягають хоча б імовірному прогнозуванню, а отже, і їх вибірковому попередженню. З цієї метою доцільно використати поняття „корисність певного способу життя

для особистості". Звідси знання про те, що корисне для особистості у плані специфіки способу життя може бути правильно визначене не абстрактно, а лише з урахуванням її психологічних можливостей зберігати внутрішню стабільність і цілісність у складних міжособистісних взаємодіях. Вони можуть характеризуватися меншою чи більшою силою напруження, частотою прояву та вибірковістю. Ці характеристики корелюють з основою життя особистості, якою є її професійна діяльність. Саме від обшпир тих соціальних відносин, які нею породжуються, залежатимуть сутнісні ознаки міжособистісних взаємодій.

Тож особистість, вибираючи власний життєвий шлях, має зважати на те, чи зможе вона витримати труднощі як похідні наслідки обраної професійної діяльності. До них доцільно віднести заздрість людей близького оточення особистості через її значні професійні досягнення. Люди, що демонструють таку моральну ваду, можуть цим самим ускладнити самопочуття особистості: вона страждатиме. Цей стан схильний погіршуватися, коли особистість, окрім заздрості, зазнає ще й нічим не обґрунтованих наклепів.

До того ж особистість, завдяки власним здібностям і зусиллям, відрізняється від свого соціального оточення більшим матеріальним статком, і це теж може виявитися для неї сильнотіючим подразником. Оточуючим людям буває важко змиритися з виштістю особистості у певному життєвому напрямі. Важливо також мати на увазі, що конкретний спосіб життя може відрізнятися від іншого розмаїтістю соціальних зв'язків, у яких перебуває особистість. Це потребує від неї відповідного піклування як стосовно себе, так і стосовно суб'єктів, з якими вона взаємодіє. Отже, вона мусить враховувати свої можливості і в цьому плані.

Ступінь задоволеності життям пов'язаний зі ступенем свободи особистості від досить важких для неї життєвих обставин. Саме на цю закономірність має орієнтуватися особистість, обираючи свій життєвий шлях.

Завади благочинному життю особистості

Підростаюча особистість у своєму прагненні до зміцнення духовно повноцінного життя має потребу у відповідній підтримці як наявності у своєму внутрішньому світі суспільно важливих цінностей. Однак їхня природа така, що вони не з'являються самі по собі, а є результатом цілеспрямованого суспільного впливу. Тому бажано, щоб цей вплив, суб'єктами якого є батьки, вихователі, ровесники, дорослі, був ціннісно узгодженим, передбачав гармонію у єдності цілей та способів їх досягнення.

Все ж часто трапляється так, що підростаюча особистість на шляху свого духовно-морального становлення не відчуває згаданої гармонії, а натомість зіштовхується з усілякими перепонами. Останні гальмують уже надбані особистістю здобутки та позбавляють можливості до подальшого благочинного зростання. Більше того, за такого психічного стану в життя підростаючої особистості вторгаються низькі бажання і пристрасті, кардинально змінюючи її моральну структуру.

У виховному аспекті важливо розуміти, що перепони як деструктивні впливи мають різний ступінь дієвості на підростаючу особистість. Вплив нижчого ступеня перетворювальної дієвості – це така міжіндивідуальна дія, за якої виникає лише функціональне зближення двох осіб. У цьому випадку відбувається демонстрація певної норми чи способу поведінки одним індивідом та її сприймання іншим. У цілому ця взаємодія розгортається у когнітивному плані.

Вплив вищого рівня перетворювальної дієвості відбувається у площині внутрішнього Я і суб'єкта, і об'єкта впливу. Відтак, виникає душевна цілісність, за якої суб'єкт впливу проникає в особистісне ядро об'єкта впливу, спрямовано змінюючи його. Залежно від того, який заряд (особистісно конструктивний чи деструктивний) транслює суб'єкт впливу, залежатиме і його ефект стосовно об'єкта впливу.

З огляду на це, вищим рівнем перетворювальної дієвості володіють батьки підростаючої особистості, їхній вплив характеризується не лише відсутністю внутрішніх меж між ними і дитиною, а й постійністю її перебування у зоні батьківського впливу. Є підстави стверджувати, що якраз ситуація постійності впливу виявляється визначальною у процесі особистісного становлення дитини. Тому саме батьки за негативної виховної позиції можуть стати істотною завадою на шляху благочинного життя підростаючої особистості. Моральне розбещення дитини може статися через їхню прихильність до соціально примітивних потреб та інтересів. Звертаючи увагу тільки на це й вибудовуючи відповідний стиль життя, всі інші суспільні цінності вони ігнорують, що негативно відбивається на їхніх дітях як особистостях.

Серйозні перепони благочинному життю особистості може створювати не завжди моральне людське довкілля (ровесники, дорослі), від якого їй важко дистанціюватися. Воно ж своєю чисельністю може затьмарити тих осіб, які позитивно впливають на підростаючу особистість. З метою нейтралізації деструктивного впливу на підростаючу особистість її оточення слід протиставити йому всю силу батьківсько-педагогічної ідейної згуртованості, здатної спрямувати розвиток вихованця у суспільно важливе русло.

Життя у вимірах доброчинності й вимагання

Особистість упродовж свого життя перебуває у постійних стосунках з іншими людьми. Тому для їх етичної характеристики важливо, як вона ставиться до конкретної людини – учасника цих стосунків. З урахуванням цієї позиції слід вести мову про керівництво міжособистісними стосунками. Звичайно, йдеться про духовно-моральне наставництво, а отже, про певні духовно-моральні цінності. Вважається, що найголовніша цінність у стосунках особистості з іншими – це доброчинність. Саме вона – їх ключовий мотив.

Лише свідомо оволодівши даною цінністю як спонукою до духовно-морального діяння, особистість стає вільною, тобто будівничим свого життя. За цієї умови вона не може чинити на догоду людині з іншими, найчастіше утилітарними цінностями, оскільки сформувала для себе міцні та надійні підвалини ладу, миру, злагоди.

За такого внутрішнього душевного стану особистість не пов'язує себе з себелюбством і власною вигодою, реалізуючи різноманітні добрі вчинки. Останні і можуть керуватися якимись іншими мотивами, однак такими, що охоплюються межами доброчинності.

Ці моральні межі існують упродовж багатьох віків, і людство у цілому їх приймає. Наведемо список моральних приписів з єгипетської „Книги мертвих”:

- Я не чинив зла людям.
- Я не робив нічого огидного.
- Я не піднімав руку на слабшого.
- Я не був причиною хвороби.
- Я не вбивав і не напучував убивати.
- Я нікому не завдав болю і страждань.
- Я ніколи не казав неправди.
- Я не крав.
- Я не заздрихав.
- Я не чинив перелюбу.
- Я не згрішив стосовно Істини.
- Я не чинив блюзнірства.
- Я не чинив мерзоти перед богами.

Досконала особистість, орієнтуючись на свій морально-духовний стрижень, у моральному плані може віддати належне недругові, відданому своїй справі, та виявити акт неповаги до зрадливого співника, хоч би яким корисним він був для неї.

Духовно розвинена особистість не змінить своїх позитивних уявлень про іншу людину, якщо вона якось неістотно образила її.

Антипод вільній, доброчинній особистості – це особистість залежна від своїх егоїстичних потягів. Саме цією тенденцією визначається стиль її життя. Вона у всіх своїх діяннях прагне й вимагає відплати чи нагороди. По-справжньому про добрі діла такої особистості говорити досить важко, оскільки їхній мотивації бракує людяності.

Особистість зі схильністю до вимагання не може усвідомити і змиритися з тим, що люди особливо поважають тих, хто попри всілякі нагороди прагне допомогти і саме про це піклується більше, ніж про винагороду. Згодом потяг до вимагання у такої особистості може трансформуватися у відкрите чи приховане здиригство зі всіма негативними наслідками, що випливають із цього. Особистість зі стійким прагненням до вимагання кваліфікують як малодушну, жалюгідну, якій не властиві благородні справи.

Життя особистості у вимірі порядності-непорядності

Життя особистості, за якого воно прямо чи опосередковано є умовою достойного життя інших людей, називатимемо порядним. Відтак на особистість накладається *відповідальність* за інших людей і за свої вчинки стосовно них. У виховному плані це означає, що особистість під час здійснення будь-якого вчинку мусить глибоко усвідомлювати, яким буде його прямий і побічний результати, і лише з урахуванням їхньої суспільної значущості приймати відповідне рішення.

Часто буває так, що одна людина надає матеріальну допомогу іншій, яка її потребує (за можливості дає певну суму грошей). З цього морального діяння можуть виникнути два полярні наслідки. Один дійсно гуманний: людина, що просила допомоги, задовольнила якусь життєво важливу потребу. Другий наслідок – аморальний: це, наприклад, задоволення потреби, що пов'язана із наркозалежністю особи. Знаючи, яким чином людина, котра просить допомоги, розпорядиться нею, доброчинець і має прийняти адекватне рішення (допомогти чи не допомогти).

Справжнім виявом порядності є такі життєві події, коли людина помірковано ставиться до власної користі, щоб допомогти іншим.

Інша ситуація. На настійну вимогу дитини заможні батьки купують їй надто дорогі речі чи організовують відпочинок за межами країни. Школяр демонструє перед своїми ровесниками

власні набутки, а то й хизується перед ними. Внаслідок цього у групі ровесників виникають прояви заздрості, спокуси, особистісно руйнівного поголову. Діти починають висувати непомірні претензії до своїх батьків. У такому випадку заможній родині, зважаючи на широкий морально-деструктивний резонанс, слід було утриматися від подібного діяння, або здійснити його у пом'якшеній формі. Тобто не переходити межу, коли певна соціальна нерівність викликає протистояння чи незадоволення. Зазначимо, що таку закономірність слід враховувати не лише на суб'єкт-суб'єктному рівні, а й під час організації широких соціальних відносин, що характеризують стан суспільства у цілому.

На який же глибинний внутрішній орієнтир має спиратися особистість, щоб її життя розгорталося у вимірі порядності? Ним має виступити так званий „принцип цілей”, за якого поводитися з будь-якою особою у будь-якій ситуації слід як із ціллю, і ніколи як із засобом (для досягнення своїх або будь-чиїх цілей). Поводитися з особами як із цілями означає поважати їхні погляди й дозволити їм безперешкодну реалізацію їхніх уявлень про добре життя. Взаємодіяти з ними як із засобами досягнення наших цілей – означає накладати на них наші бажання і прагнення, змушувати робити те, що ми хочемо всупереч їхній волі.

Принцип цілей відображає зацікавленість особистості у людській незалежності та різноманітності. Але це ідеальний курс, яким не завжди вдається прямувати. Існує багато ситуацій (важких конфліктів, насильства), коли неможливо поводитися з усіма особами як з цілями. У разі неможливості потрібно намагатися підтримувати цей ідеал у максимальних межах, обираючи дії, які найкраще відновлять і збережуть моральну сферу.

Зі сказаного випливає, що порядне життя утверджується там, де забезпечується спільна користь, де одна особистість робить усе можливе для безпеки іншої (і матеріальної, і душевної).

Несприйнятливість особистості до підступів як показник її життєвої стійкості

Особистість відчуває життєвий комфорт, коли правила людського гуртожитку передбачають взаєморозуміння, співчуття, підтримку, взаємозахист. Однак життєві реалії такого ґатунку є лише сферою ідеалів, не знаходячи адекватного практичного міжособистісного втілення. Причиною такого суспільного стану є індивідуальні відмінності у прагненнях, цінностях, духовно-моральній спрямованості, що безпосередньо відбивається на відсутності потребнісно-мотиваційної й смисложиттєвої однаковості у малих чи широких суспільних групах. Внаслідок цього кожна особистість у своєму житті переживає різноманітні конфліктні ситуації, з яких їй потрібно певним чином виходити, при цьому щось психологічно втрачаючи або чогось набуваючи. Тут життєво важливим має бути баланс між цими втратами і надбаннями, оскільки без його збереження особистість може потрапити у затяжний негативний психологічний стан.

Особистості, життєвим кредом якої є активна суспільна позиція, слід зважати на природну схильність людини до першості без будь-яких обмежень, тобто чи є у неї для цього відповідні розумові й душевні здібності, чи немає. Таке прагнення, якщо воно без необхідних для цього підстав, виявляється досить сильним, схиляє людину до суб'єктивізму у ставленні до інших, особливо, коли вони у чомусь її випереджають, зокрема у соціальному статусі чи в результативності тієї чи іншої діяльності. Успішна особистість має бути готовою до вираження почуттів заздрості й ненависті з боку деяких осіб, що її оточують.

Психологічний імунітет особистості до підступів недружніх осіб має бути результатом сформованих у неї розсудливості, обачливості, прозорливості, терпіння, духовної мужності. Якщо ж особистість, за описаних нами знегод Переживатиме почуття роздратованості, вона не зможе перебувати у стані життєвої стійкості, необхідної для успішного досягнення поставлених цілей. Не бажаючи їх приховувати, недобррозичливі злословлять і несправедливо осуджують, таємно зводять наклепи і ворогують відкрито. Особистості видається доцільним реагувати на них, надмірно не побоюючись. Бажано не ігнорувати повністю, хоч би вони були абсолютно неправдивими, а спробувати переконаннями погасити їх. Якщо така виховна дія виявиться не результативною, то особистість має повне моральне право знехтувати обвинувачуючими.

Соціально активній і професійно досконалій особистості доводиться сприймати необ'єктивні судження стосовно результатів своєї праці від осіб, свідомість яких затьмарена заздрістю до неї. До того ж таке їхнє ставлення й оцінка поєднуються у них з недосвідченістю у даній справі. У такому випадку особистість мусить бути сама суддею своїх результатів. Хорошими чи поганими вони можуть вважатися тоді, коли автор оцінить їх самостійно. Думку згаданих осіб при цьому не слід брати до уваги, а поставитися до них із жалем, знаючи, що власні здібності від їхньої оцінки не зменшаться.

Успішній особистості доводиться потрапляти у ситуації, коли вона змушена критикувати когось за недостойні вчинки. Звинувачений, обурюючись за таку оцінку і не маючи іншого способу відплатити, закидає її насмішками, огризанням, сподіваючись таким чином приховати свої вади.

За такої поведінки звинуваченого, особистості слід виявити великодушність і не опуститися до його рівня.

Ситуації самозахисту у житті особистості

У плінні життя особистості з різною мірою виразності виявляються два процеси. Одному властиві буденна розміреність, звичне переплетіння справ, усталена ціннісна спрямованість взаємин, у якій перебуває особистість. Другий процес визначається сильною динамікою всіх аспектів життя особистості, зумовленою зміною смисло-ціннісних орієнтирів, а отже, й стилю життя особистості. Вона здійснює певний життєвий вибір і відстоює його.

Ці два процеси своєрідно переживає підростаюча особистість у різні вікові періоди – від дошкільного до юнацького. Так, звичний ритм життя школяра може порушитися у випадку, коли члени учнівської групи разом із педагогом пропонують йому нову соціальну роль: бути керівником учнівського парламенту, відповідальним за випуск інформаційного бюлетеня, членом волонтерського об'єднання тощо. Така пропозиція не випадкова: вона обґрунтовується сукупністю ділових і особистісних якостей, якими володіє цей школяр.

Звичайно, розуміння його ровесниками у цьому контексті не відзначається однотайністю, сутнісне сприйняття школяра у них різне. Річ у тім, що внутрішній світ людини є до певної міри таємницею не лише для інших, а й для неї самої. Все ж саморозуміння завжди змістовніше за стороннє розуміння тієї чи іншої особистості.

Описана нами ситуація розгортається таким чином, що школяр, сприйнявши колективну пропозицію, відмовляється від неї, і це його остаточне рішення; він не піддається на будь-які умовляння. Така поведінка школяра викликала образу у ровесників; вони звинувачують його у зарозумілості, гордовитості, зневажливості. Тож перед школярем постає альтернатива: примиритися з осудженням ровесників, чи спробувати захищати своє рішення. Перша можливість є кроком пасивним, внаслідок якого він втрачає набутий соціальний статус, положення у міжособистісних стосунках, авторитет у групі. Необхідність збереження свого особистісного „обличчя” змушує школяра до самозахисту.

Він вибудовується на центральному аргументі, згідно з яким ровесники поверхово розуміють психологічну сутність справи, на яку вони споряджають школяра. Вона ж потребує високої розсудливості, відповідальності та душевного натхнення. Стосовно цих якостей школяр висловлюється досить самокритично. Це має бути не просто вербальна констатація, а наведення конкретних вчинків, які не сповна відповідають даним особистісним цінностям. Він нагадує ровесникам випадки, коли вони насміхалися з його легкодухості. Крім цього, школяр просить ровесників зважити на деякі його характерологічні особливості: запальність, нерішучість, нестриманість, невпевненість у собі. Всі вони не даватимуть йому змоги бути успішним у новій справі та отримувати задоволення від неї. Цими доказами школяр відхиляє ті негативні якості, якими вони його наділили. Своєю ж душевною сповіддю він утвердив себе як особистість, переконавши ровесників у своїй правоті й захистивши власне моральне Я.

Життя особистості в умовах емоційного неладу

Ціннісно значущим для людини видається прагнення жити у стані спокою, не відчуючи хоч би найменших емоційних потрясінь. Однак реальні життєві ситуації, у яких вона постійно перебуває, роблять це прагнення недосяжним. У її житті трапляються різні негаразди, мужньо переносити які вона не в змозі.

Відтак, у людини невідворотно виникає, зокрема, переживання смутку – цієї найбільш психологічно руйнівної емоції. Сила смутку може настільки оволодіти її душею, що вона навіть іде з життя. Такий стан є нічим іншим, як блокуванням охоронних помислів, це й призводить, зрештою, до безпомічності та втрати самовладання.

Тож життєво необхідною метою для підростаючої особистості має виступати ґрунтовне усвідомлення всіх змістових нюансів, пов'язаних з переживанням смутку. Часто буває так: становище, у яке потрапляє особистість, видається їй жахливим через те, що так вважає її оточення. Однак особистості не слід повністю покладатися на думку інших людей. Доцільніше розглянути власне становище безвідносно, відмежувавшись від помилкового упередження.

Багато нещастя видаються значними і нестерпними, доки не будуть добре осмисленими. Після чого особистість дійде висновку, що вони значно легші, ніж здавалося. Тоді може виявитися – той чи інший негаразд не дає серйозного приводу для смутку.

Будь-які фізичні чи психічні негаразди, особливо певну хворобу, особистість легше переносить, коли вона перебуває не наодинці зі своїм лихом, а серед рідних чи значущих людей. Вони й повинні бути поряд і співпереживати. В міру своїх сил значуще оточення має полегшувати її смуток, розраджуючи словом, допомагаючи ділом і використовуючи решту відповідних засобів. Головним життєдайним прийомом тут виступить підтримання в особистості стійкої надії на краще

майбутнє. Це не дасть їй „занепасти духом” і зайняти пасивну позицію, яка ускладнить перебіг хвороби.

Якщо ж обставини складаються так, що підтримка значущої людини не досягла успіху, все ж думка про те, що вона зі свого боку не упустила нічого необхідного, полегшить їй моральний стан. Адже хто зробив усе можливе для припинення страждань ближнього, той, якщо і не досяг мети, звільняється хоча б від докорів сумління і, склавши з себе цей тягар, мусить нести лише тягар скорботи.

Життя особистості у приниженні й незалежності

Серед смислоцінних пріоритетів особистості вагоме місце має займати і прагнення жити бездоганно, орієнтуючись на загальноприйняті моральні зразки. Однак за певних життєвих обставин це прагнення виявляється нездійсненим. Основна причина такого стану бачається у соціальній ситуації розвитку особистості, яка може бути несприятливою у цьому плані. Вона здатна спрямувати підростаючу особистість у деструктивну площину її становлення, і тоді невідворотними стають для неї різні за ступенем душевні негаразди, життєві суперечності тощо. Провідним чинником несприятливої соціальної ситуації для повноцінного розвитку особистості виступає конкретна особа, від якої йде негативний вплив. Через власну моральну незрілість підростаюча особистість може повністю підпасти під її владу, втративши будь-яку життєву самостійність.

Морально примітивна особа все ж має певні характерологічні риси, які змушують підростаючу особистість підкорятися їй. До них можна віднести деструктивно спрямовані лідерські якості, комунікативні здібності, привабливу сукупність соціальних ролей.

Усе це і спонукає підростаючу особистість до принизливої прислужливості, яка не спорадична, а життєво постійна. Якби таке ставлення було більш-менш утаємниченим, його можна було б віднести до розряду маловажливого. Та це, на жаль, відбувається привселюдно, а отже, руйнівна сила такого явища збільшується.

Важливою для підростаючої особистості є і та обставина, що внаслідок тотальної залежності й приниження вона перебуває у сфері мізерних інтересів морально примітивної особи. Їй ніколи розширити свій життєвий горизонт, наповнити його суспільно значущими справами, сформулювати гідну життєву позицію та практично утверджувати її. Натомість вона сповна пізнає марнотність дрібних життєвих справ, відчуває тягар важкого підкорення. Незважаючи на це, у підростаючої особистості може сформуватися звичка до такої життєвої спрямованості, яку буде досить важко здолати. Тут потрібен комплекс корекційно-виховних дій, спрямованих на відторгнення сформованої пристрасної й застарілої прихильності.

Педагогу у своїй роботі найперше доцільно використовувати закономірність, згідно з якою людина з презирством ставиться до того, хто проявляє підлесливість, а поважає тих, котрі сліпо не догоджають їй. Саме це правило має глибоко усвідомити підростаюча особистість, щоб вчасно розірвати ланцюг приниження і підкорення. Вона мусить упевнитися, що морально примітивна особа глузує з неї, якщо не явно, то приховано, й хизується цією жорстокою владою.

У такій рефлексивно-перетворювальній роботі у підростаючої особистості й може сформуватися цінність незалежного життя як внутрішньої свободи, що його звеличує. Місце невпевненості, розгубленості у житті підростаючої особистості займуть життєва перспектива й успіх, виховаються суспільно важливі звички. Відтак підростаюча особистість справедливо оцінить власні внутрішні зміни й нові надії. Усе це й буде складовими життя, сповненого свободи і великого задоволення.

Життя двох у душевному співзвуччі

Повчальним для підростаючої особистості буде розуміння нею шляху, який долають двоє молодих людей (підлітків) з метою духовного зближення. Це міжособистісне дійство виявляється обопільно важливим, якщо навіть на певному етапі недостатньо усвідомлюється ними. Все ж притягальна сила інтимної природи зближує їх перш за все у сутнісних душевних характеристиках, хоча у кожного з них залишаються деякі індивідуальні відмінності як вияв їхньої самотності.

У кожного з підлітків до певного часу була власна незалежна від іншого історія життя, допоки їхні шляхи не перетнулися. Чинником, що об'єднав їх спочатку формально, було спільне навчання: оволодіння одними і тими ж навчальними предметами, спілкування з одними і тими ж учителями. Однак це лише зовнішні фактори, хоча й важливі для душевного зближення, проте все ж недостатні.

Вирішальним для цього процесу є їхнє ставлення до спільної навчальної діяльності. Воно має характеризуватися сильним інтересом, устремлінням і старанністю. Причому таке ставлення має бути розподіленим між двома підлітками, бути за своєю сутністю одним і тим самим. Однак душевно об'єднуювальним центром для двох підлітків стають однакові бажання, що породжуються

спільними заняттями. Відтепер між ними виникає згода у помислах, які стосуються не лише їхнього сьогодення, а й майбутнього, пов'язаного з вибором власного життєвого шляху. Зауважимо, що сучасна педагогічна практика не враховує повною мірою своєрідності розкритих нами діяльнісних бажань у загальному процесі виховання особистості, збіднюючи його у плані формування духовно наповнених міжособистісних взаємин школярів.

З огляду на сказане, можна констатувати, що душевне співзвуччя підлітків залежить від міри їхніх почувань, од відповідної рівноваги. Це ж означає, що спільні переживання відзначаються достатньою силою і суспільно значущою предметною спрямованістю. При цьому, незважаючи на душевну однаковість підлітків, у кожного з них можуть залишатися індивідуальні мрії та буттєві прагнення, що здатні порушити їхній особистісно-почуттєвий баланс. Та це кардинально не може змінити дружніх взаємин. їм властиві закони високої дружби, яка характеризується вірністю і щирістю.

Сімейне життя у граничних негативних переживаннях

Особлива сфера буття, яку разом створюють чоловік і дружина, сімейне життя є найбільш чуттєво трепетним і жаданим. Будуючи спільне життя, молоде подружжя завжди сподівається на щастя – найвище почуття, що ґрунтується на взаємній любові.

Однак реально кожен шлюб зазнає істотних трансформацій, зумовлених як індивідуальними психологічними особливостями подружжя, так і різноманітними й нескінченними проблемами, які доводиться долати спільно. Ці зміни найперше стосуються почуттєвої сфери чоловіка й дружини, їхніх емоційних взаємин. Тому існує думка, що взагалі неможливо відшукати шлюбу, вільного від будь-якого незадоволення.

Саме це положення має бути глибоко усвідомлене тими, хто тільки-но вступив у шлюб, і молодими людьми, які лише готуються до нього, тобто опановують складне мистецтво жити у шлюбі.

Уявімо собі сімейну ситуацію, коли чоловік лагідний і покірливий, дружина примхлива і язиката. Як він щоденно переноситиме таку її поведінку? Або, навпаки, вона буде скромною і тихою, а він зарозумілий і гнівливий. Яким чином вона пристосується до його витівок? У таких умовах подружжю слід виявляти велике терпіння, якого багатьом людям часто бракує.

Сильним подразником, що руйнує сімейну гармонію, є підкорення, до якого вдається чоловік або дружина. Тут ідеться про домінування у сімейних справах, про схильність до повеління. Подружжя не може діяти вільно, оскільки вони змушені підкорятися один одному. Постійне підкорення, що межує з насиллям, руйнує дружні стосунки; якщо не буде дружби і любові, а натомість страх і примус, то втрачатиметься сенс шлюбу.

Загрозу сімейному щастю несуть життєва недбалість і гордовитість подружжя. Ці негативні особистісні якості спричиняють пристрасть до непомірної розкоші, марнотратства і непотрібних турбот, що зрештою призводить до сімейного фінансового банкрутства й розладу.

Найнебезпечніші для сімейного життя – ревності. Якщо хтось від природи ревнивий або піддався цьому почуттю з певних причин, сімейне життя перетворюється на справжнє пекло. У ньому пануватиме підозра, незгода, сум і сум'яття. Захоплений цим переживанням перебуває у сильному роздратуванні; відтак, зневірюється у своєму партнерові. Особистість, що перебуває у стані ревності, легко вірить усьому й однаково відкрита для всіх, не може відрізнити наклепників від добродіїв; їй навіть видаються достовірнішими слова тих, хто збільшує її підозру, ніж тих, хто намагається її відвернути.

З огляду на сказане, слід нівелювати у молоді уявлення про шлюб як легку справу, а натомість прищепити глибоку відповідальність за нього, оскільки тут перетинаються інтереси суспільства, особисті і доля дітей як продовжувачів їхнього роду.

Кожна особистість формує свій спосіб життя. Бажано, щоб у ньому не було місця всьому низькому і мерзенному. Для цього від неї вимагаються великі зусилля і прагнення. Вони мають бути спрямовані на те, щоб людина навчилася чути іншу людину, була відкритою до неї у своїй позитивній сутності. Тоді життя людини матиме справжню цінність і для себе, і для суспільства. Лише добродійні справи, помисли і переживання сприяють повноті життя особистості. Тому вона має чітко розрізняти, що є дорогоцінним у її житті, а що марнотним, і вибирати позицію блага, щоб життя зрештою не принесло їй почуття розчарування і безплідності. Тож слід зважати на те, що внутрішні ускладнення долаються лише любов'ю як керівним принципом життя ЛЮДИНИ.

Життя особистості у ціннісній палкості

Кожна епоха утримує у своїй історичній пам'яті унікальні особистості, яким властива сила духу, внутрішня завзятість. Життя таких особистостей мотивується духовно-моральними цінностями, що утворюють їхню глибинну сутність, втрата якої рівнозначна фізичному небуттю. Така духовно-моральна непохитність за умови, коли виникають реальні загрози її руйнуванню,

спонукає особистість на дії, які неможливо пояснити тією чи іншою буттєвою мотивацією: вони пов'язані з її вершинними ціннісними смислами.

Можна заперечити, що багатьом людям властиві стійкі моральні погляди, які межують з переконаннями, однак це не ознака їхньої унікальності. У цьому зв'язку доцільно зважати на ту обставину, що особистості з ціннісною палкістю не лише живуть у злагоді зі своїми духовними надбаннями, а повсякчас відстоюють їх у різноманітних міжособистісних стосунках і взаємодіях. Тож стояти за істину значно складніше психологічно, ніж лише дотримуватись її. Саме таких особистостей люди особливо шанують.

З огляду на сказане, видається надзвичайно важливим пояснити, хоча б у першому наближенні, внутрішній механізм становлення особистості, яка прагне людського ідеалу, тобто сенсу людського життя. Тут, на наш погляд, слід послатися на категорію своє, яка досі залишається науково невідрефлексованою, а отже і не задіяною у теоретичному розмірковуванні та методичному використанні.

Зазначимо, що лінгвістичний термін своє досить рано усвідомлюється (на рівні сприймання) підростаючою особистістю і входить до її словникового запасу, яким вона користується у буденному спілкуванні. Однак цей термін первинно пов'язується з певними матеріальними речами, які стають для підростаючої особистості значущими і входять до реальних обставин її життя. Внаслідок цього вона само-презентує себе через свої речі. Особистість, таким чином, об'єктивується у них і стверджується за їх допомогою. Власні речі підростаючої особистості можуть виступити засобами її альтруїстичної поведінки, або демонстрації зверхності. Тут усе залежатиме від якості виховання, яке вона отримує у певних вікових періодах.

Психологічно важкий описаний нами механізм, коли йдеться про речі ідеальні, тобто духовні. На відміну від речей матеріальних, які можуть ставати для особистості своїми шляхом дарування або участі у їх виготовленні, духовні речі завжди передбачають її душевну працю. Щоправда, інтенсивність цієї праці може бути різною, що безпосередньо відіб'ється на характеристиці духовної цінності як свого надбання.

Річ у тім, що духовне своє може мати певну градацію як більш чи менш властиве для особистості. Зрозуміло, що лише тоді, коли та чи інша духовна якість стає властивішою для особистості, вона піднімається для ціннісної палкості як внутрішнього стану, який визначає її духовно-моральні діяння. Щоб таке духовне зростання відбулося, слід культивувати такий виховний процес, за якого внутрішня робота підростаючої особистості була б, по-перше, якомога активнішою й операційно розгорнутою. Вирішуючи певні духовно-моральні проблеми (за доцільного керівництва педагога), вихованець досягне особистісного результату, який стане по-справжньому своїм, увійде до структури Я-духовне. По-друге, досягнення мети виховання конкретної духовної цінності на рівні палкості особистості потребує специфічної мотивації цього процесу. На етапі породження, який необхідно вичленяти, духовна цінність утворюється всією, на даний час сформованою, цілісною духовною структурою підростаючої особистості. У мовленнєвому вираженні це може бути представлено так: „Мені властиві чуйність, вдячність, справедливість, я ж прагну, щоб до них додалася і вірність”. На етапі входження духовної цінності у структуру Я-духовне, коли дана цінність набуває статусу своє, мотивація розгортається як апеляція особистості до свого духовного Я, але вже як такого, що дало зобов'язання (поклялося) діяти відповідно до своєї духовної цінності.

За такого внутрішнього духовного процесу й можливе долучення особистості до життя у ціннісній палкості.

Духовна присутність наставника у житті групи як фактор її самореалізації

Важливими для педагогічного пізнання видаються ситуації з життя шкільної групи, коли серед її учасників відсутній вихователь. Тут умовно можна вичленити два поведінкові сценарії. Перший характеризується різною мірою відхилення від суспільно прийнятих способів міжособистісних взаємин, порушенням членами групи звичних правил субординації, використанням у спілкуванні ненормативної лексики та ін.

Необ'єктивним був би висновок про стійку групову асоціальну настанову. Саме такої думки дотримується і наставник, який по-справжньому ділить із вихованцями своє життя. Суть тут полягає у психологічному ефекті "вирватися на волю", за якого й відбуваються вищезазначені поведінкові прояви. Вони є практичним утіленням потягу членів групи до самоствердження, що реалізується у неконтрольованих умовах.

Зазначимо, що у цій ситуації йдеться про відсутність контролю з боку особистості, яка безпосередньо причетна до формування у вихованців суспільно значущої ціннісної структури. Звідси впливає важливе для педагога положення, згідно з яким дана шкільна група перебуває на тому рівні вихованості, коли у мотиваційній системі, окрім певних духовно-моральних компонентів, має бути присутній наставник, відповідальний за цю систему, або його виховні

методи були переважно зовнішньо підкріплювальними. За їх відсутності й виник описаний нами поведінковий сценарій.

Розуміння способу поведінки групи за реальної відсутності наставника дає можливість досягнути ситуацію його духовної присутності під кутом зору самореалізації всіх членів групи. З огляду на це, йтиметься про вищий механізм групового функціонування, коли самореалізація кожного члена групи не зазнає відхилень від сформованих у них принципів.

Уточнимо, що другий поведінковий сценарій стосується колективної діяльності та спілкування, які розгортаються у рамках привласнених кожним вихованцем доброчинностей. Важливо, що вихованці не тільки обмінюються між собою засвоєними духовно-моральними цінностями, а й демонструють стійке завзяття, яке початково було їм властиве за реальної взаємодії з наставником.

І це незважаючи на те, що ситуація групової самостійності значно психологічно складніша, ніж за присутності наставника. Річ у тім, що члени групи втрачають можливість одержати не тільки якусь пораду, а й дружню підтримку, в якій вони відчують потребу. Однак лише за такого групового стану сповна розкриваються особисті можливості кожного вихованця.

Чому ж ідеальна присутність наставника стає для членів групи реальнодіючим духовним орієнтиром? Щоб це суб'єкт-суб'єктне явище відбулося, має скластися особлива міжособистісна взаємодія у взаєминах „наставник – вихованець”. Наставник має бути непересічною особистістю, котра випромінює щодо вихованців любов, яка покриває кожного з них, пронизуючи і висвітлюючи кожен їхню цінність. Останні ж розчиняються у любові вихователя і таким чином створюють специфічну мотивацію як синтез духовних цінностей і духовного образу наставника. Цей внутрішній синтез у згорнутому вигляді зберігає процес перетворення соціальної дії (впливу дорослого на дитину) у власне особистісне надбання вихованця, тобто трансформацію інтерпсихологічного утворення у інтрапсихологічне, за Л.Виготським. Така цілісна мотивація і є показником вищого ступеня розвитку окремого вихованця і групи у цілому.

Міжособистісна допомога як життєве благо

Упродовж життя кожна людина відчуває потребу у певній допомозі. Незалежно від того, матеріальна вона чи емоційно-душевна, для особистості допомога завжди об'єктивно значуща. Така необхідність особливо відчутна у ранніх періодах розвитку дитини, та й у дорослому віці особистості без неї не обійтися, навіть незважаючи на її високу самодостатність.

Все ж суб'єктивна значущість допомоги, переживання її особистістю як акту справжньої добрودійності з боку іншої особистості не є очевидною і однозначною. Тут усе залежить од рівня розвитку ціннісного самоставлення особи, яка потребує допомоги.

Зазвичай особистість, яка переживає стан страждання, не просто просить про звичайну допомогу, а про таку, що надається певним чином. Якщо допомога надходить у бажаних для неї формах, вона залюбки її приймає. Такими формами є ті, що виключають дошкульні судження-оцінки, зауваження, які призводять до самоприпинення, до можливої деформації наявного особистісного образу Я. В іншому випадку в особистості, що терпить нужду, неодмінно виникає внутрішній конфлікт. Допомога для неї виявляється психологічно гіркою, а не радісною, оскільки вона була поставлена в умови приниження перед „рятівником”.

Для особистості, у якої недостатньо сформоване почуття самоповаги чи гідності, перелічений негативний супровід допомоги не відіграє психологічно руйнівної ролі. Така особистість центрована лише на задоволення своєї потреби; у неї виникає рефлексія щодо відмови бути собою і всіх можливий негативних наслідків цього процесу. Все ж більш типовими є ті життєві ситуації, коли особистість при взаємодії з суб'єктом допомоги, переживаючи певні страждання, все ж не вважає їх нестерпними! тому не протестує проти них за умови, що вона може залишитися собою зі своїм моральним Я.

Таким чином, акт допомоги виявляється досить емоційно чутливою морально-психологічною дією, яка може як гальмувати духовно-моральний розвиток особистості, так і сприяти йому. Тому знання про сутність дії допомоги – необхідна складова виховного багажу педагога.

Список використаних джерел та літератури:

1. Балл А. Г. Психология в раціоналістической перспективе : избр. работы / А. Г. Балл. – К. : Основа, 2006. – 408.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М. : Прогресс, 1986.
3. Виготский Л. С. Развитие личности и мировоззрения ребенка / Л. С. Виготский // Психология личности (тексты). – М., 1982. – С. 161.
4. Зязюн І. А. Педагогіка добра : ідеали і реалії / І. А. Зязюн. – К. : МАУП, 2000. – 312 с.
5. Кремень В. Г. Філософія людини центризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – К. : Т-во „Знання” України, 2011. – 520 с.
6. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М., 1975.

7. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М., 1976. – 416 с.
8. Рувинский Л. И. нравственное воспитание личности / Л. И. Рувинский. – М. : Изд-во Моск. Ун-та, 1981. – 184 с.
9. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – Т. 1. – К. : Рад. шк., 1976. – 654 с.
Дата надходження статті: „27” серпня 2012 р.

УДК 37.04:378

Л.І.БІЛОУСОВА,
кандидат фізико-математичних наук, професор;
Є.О.ОЛЬХОВСЬКИЙ
кандидат фізико-математичних наук, доцент
(м.Харків)

Специфіка і складники успішності виховної роботи куратора з першокурсниками

Статтю присвячено висвітленню факторів, що зумовлюють специфіку роботи куратора зі студентами першого курсу і визначають її завдання. Окреслено практико-орієнтовані шляхи забезпечення успішності цієї роботи.

Ключові слова: *виховна робота, куратор, першокурсники, специфіка роботи куратора, успішність роботи куратора.*

Постановка проблеми у загальному вигляді... В умовах інтенсивних процесів державотворення і трансформації суспільних відносин, які відбуваються в нашій країні, великого значення набуває діяльність вищих навчальних закладів, спрямована на підготовку не просто кваліфікованих кадрів для вітчизняних освіти, науки, економіки, виробництва тощо, а представників інтелектуальної еліти України, яким притаманне володіння ґрунтовними професійними знаннями і водночас високий рівень духовності, морально-етичних цінностей, внутрішньої культури. У вирішенні окресленого завдання велику роль відіграє куратор студентської академічної групи, здатний проводити багатовекторну роботу з майбутніми фахівцями, активно впливати на становлення їх професійних та особистісних якостей.

Особливого сенсу набуває робота куратора зі студентами вищих педагогічних навчальних закладів з огляду на те, що вона є одним із способів надання майбутнім вчителям певних зразків практичної організації і проведення колективних виховних заходів, реалізації індивідуальної виховної роботи з учнями. Не можна також не підкреслити, що робота куратора позначається на якості підготовки педагогічних працівників, оскільки їх висока моральність, загальнокультурний рівень, активна життєва позиція виступають показниками професійної готовності і впливовим фактором формування таких якостей у підростаючого покоління. Вищезазначене актуалізує проведення досліджень у напрямі пошуку шляхів забезпечення успішності виховної роботи куратора академічної групи.

Аналіз досліджень і публікацій... Проблеми виховної роботи кураторів академічних груп у вищих навчальних закладах широко обговорюються в психолого-педагогічній літературі як у науково-теоретичному аспекті, так і в практичній площині. Проведені дослідження розкривають теоретичні і практичні засади роботи кураторів (Т.Б.Буяльська, В.С.Демчук, Л.А.Мацко, М.Д.Прищак, С.В.Романова, І.М.Соколова, М.І.Соловей та інші), функції куратора та особливості його роботи в молодіжному середовищі в сучасних умовах (Л.П.Матвійшин), специфіку підготовки кураторів (Н.С.Красносільська, А.В.Лук'янець та інші) тощо. У концепції виховної роботи, яка розробляється в кожному вищому закладі освіти і запроваджується в практику його роботи, окрема увага приділяється питанням організації роботи куратора студентської групи.

На роботу куратора істотно впливають динамічні зміни, що відбуваються в системі вищої освіти. Запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу, створення Інтернет орієнтованого інформаційно-навчального середовища в закладах вищої освіти, реалізація концептуально нових підходів до підготовки майбутнього фахівця, що віддзеркалюють сучасні погляди на сутність освіти, – все це потребує переосмислення ролі куратора і напрямів його діяльності.

У психолого-педагогічних дослідженнях, методичній літературі з питань організації виховної роботи у вищих навчальних закладах підкреслюється особлива роль куратора на першому році навчання студентів, оскільки саме в цей час відбувається їх адаптація до нових умов навчання,